

x Kanttekeningen bij 'De Nederlandse samenleving in een ontwikkelingsperspectief'

J. Goudsblom

In zijn bespreking van het eerste nummer van *Symposion* (AST VI, pp. 690-717) onderwerpt Siep Stuurman mijn artikel "De Nederlandse samenleving in een ontwikkelingsperspectief" aan een uitvoerige kritiek. Hij acht mijn bijdrage mislukt, en wel om twee redenen: "ten eerste ontbreekt een duidelijk theoretisch kader; en ten tweede velt Goudsblom een aantal betwistbare historische oordelen, die hij bij de huidige stand van het historisch onderzoek in Nederland niet had behoeven te vellen" (pp. 699-700).

Hoewel Stuurman zijn beide bezwaren brengt als twee afzonderlijke punten, hangen ze onmiskenbaar met elkaar samen. Het "theoretisch kader" dat hij in mijn artikel mist, is het marxisme (aangevuld met een niet erg uit de verf gekomen deductivistisch wetenschapsideaal). De "betwistbare historische oordelen" betreffen alle mijn interpretatie van de Nederlandse ontwikkeling, waarin volgens hem te weinig aandacht wordt besteed aan de klassenstrijd en het gewelddadige karakter daarvan. Hij herkent in mijn benadering (terecht) het perspectief van Norbert Elias; hij meent (ten onrechte) dat dit een te vaag en te vredig beeld oplevert.

Opvallend in Stuurman's kritiek is dat hij nergens ingaat op de fundamenteel *vergelijkende* opzet die bepalend is voor mijn artikel. Zoals op de eerste pagina vermeld staat, is het stuk oorspronkelijk in het engels geschreven voor een bundel *Comparative Studies in National Societies*. Alle uitspraken over Nederland staan in het teken van de vergelijking met andere landen. Dit betekent dat ze alle in relatieve zin gelezen moeten worden. Dit relatieve karakter wordt nog versterkt door het ontwikkelingsperspectief, dat eveneens gebaseerd

is op vergelijkingen, ditmaal in de tijd. Ik heb de indruk dat Stuurman met al deze relativeringen nogal moeite heeft.

Dit blijkt al dadelijk uit zijn commentaar bij het eerste citaat dat hij aanhaalt in het aan mijn stuk gewijde deel van zijn beschouwingen. Het citaat betreft de veelheid aan spanningen in de Republiek der Verenigde Nederlanden:

"Opmerkelijk is echter dat al deze interne spanningen betrekkelijk weinig aanleiding gaven tot gewelddadige strijd. De meest voorkomende toepassingen van geweld binnen de grenzen van de Republiek betroffen misdaad op kleine schaal en de berechting daarvan" (p. 13).

Stuurman begint zijn commentaar met de woorden: "Dit lijkt me onjuist", en noemt dan enkele gevallen "waarin het militaire geweld mede de beslissing forceerde in de interne politieke strijd" (p. 700). Het is echter de vraag of deze voorbeelden de geciteerde passage voldoende ontkrachten om haar als "onjuist" te bestempelen. Zo zeggen de door Stuurman aangehaalde Wertheims over de Gelderse plooiërijen in het begin van de achttiende eeuw dat er tijdens de onlusten maar weinig slachtoffers zijn gevallen (Wertheim 1976, p. 9). En wat de Patriottenbeweging betreft, Stuurman mag deze - met een beroep op de onder historici geenszins onomstreden visie van De Wit (zie Van Sas 1980) - dan wel beschouwen als "een serieuze revolutionaire beweging die de Republiek aan de rand van een openlijke burgeroorlog bracht" (p. 701), het feit blijft dat ook deze beweging met betrekkelijk weinig geweld verlopen is. Uiteraard is de ook in het door Stuurman bestreden citaat gebezigde uitdrukking "betrekkelijk weinig" er typisch één, die alleen in vergelijkende zin iets zegt. In dezelfde zin schreef Huizinga reeds in 1924: "De geschiedenis van Nederland is zeer veel minder bloedig en wreed dan die van welk der omringende landen ook" (Huizinga 1978, p. 217), een conclusie die me nog steeds aanvaardbaar lijkt, ook als we de vergelijking uitbreiden met een ander voor de hand liggend voorbeeld, Venetië. Van de tweede helft van het citaat kan ik het "onjuiste" al evenmin inzien: als de meest voorkomende toepassingen van geweld niet op het terrein van de misdaad en de openbare straf-

voltrekking lagen, waar dan wel?

Hoewel de tekst van de door Stuurman gewraakte passage dus wel tegen kritiek bestand is, kan ik me zijn bezwaren toch wel indenken. De tekst is behoedzaam geformuleerd, behoedzamer dan Stuurman zelf gewend is. Maar de teneur ervan is misschien toch te idyllisch, omdat er te weinig in tot uiting komt van hoeveel strijd, onderdrukking en berusting de betrekkelijk geringe gewelddadigheid de resultante was. Dat de in het citaat geformuleerde conclusies "onjuist" zijn weiger ik op grond van de door Stuurman gegeven tegenvoorbeelden te aanvaarden. Wel vind ik de passage bij herlezing nogal vlak, zonder enig signaal dat de termen "misdad op kleine schaal en de berechting daarvan" duiden op een eeuwen durende machtsstrijd met als inzet vooral privé eigendom en openbare orde. Voor ons inzicht in de Nederlandse samenleving is het van groot belang deze machtsstrijd te onderkennen en te onderzoeken, juist de tot dusver onderbelichte kanten ervan (zie bijv. Ten Cate 1975). Maar daarbij hoeven we ook weer niet, door twintigste-eeuwse maatstaven verblind, het historisch-sociologisch interessante feit uit het oog te verliezen dat de Republiek een in hoge mate gepacificeerd gebied was.

Voor zulke nuances is bij Stuurman niet veel plaats. Hij is weinig geneigd tot denken in termen van én-én, maar beperkt zich voornamelijk tot of-of beweringen. Dit blijkt ook uit de tweede passage die hij uit mijn stuk citeert, waarin wordt gewezen op de in een bepaalde periode beslissende betekenis van geografische omstandigheden voor de feodalisering in Holland. Terwijl ik sterk de nadruk leg op de *combinatie* van maatschappelijke ontwikkeling en bodemgesteldheid, en het belang van "timing" onderstreep, bespeurt Stuurman in deze passage slechts een a-historisch geografisch determinisme (p. 700). Deze kritiek berust niet alleen op verkeerd lezen van de tekst, maar verraadt ook een fundamenteel onbegrip voor het ontwikkelingsperspectief van waaruit die tekst is geschreven.

Interessanter is Stuurman's volgende verwijt, dat in mijn stuk een erkenning ontbreekt van de belangrijke rol die de boeren hebben gespeeld in de

Nederlandse ontwikkeling. Een van de centrale thema's in mijn stuk is dat de stedelijke burgerij in Nederland al vroeg een dominerende plaats is gaan innemen, en deze heeft weten te behouden; dit verklaart waarom de burgerij vaker en uitvoeriger ter sprake komt dan de boeren. Maar de boeren ontbreken allerminst in het betoog. Aan het feit dat boeren in de kustprovincies al in een vroeg stadium in stedelijk-burgerlijke handelsnetwerken zijn opgenomen wordt grote betekenis voor de ontwikkeling van Holland toegeschreven. Ik erken graag dat er nog veel te onderzoeken valt over boerenprotestbewegingen in Nederland; maar ik zie weinig heil in zulke globale beweringen als dat in 1748 "de Friese boeren" in opstand kwamen (p. 702), of in een idealisering van de betekenis van de slag bij Ane en van het aandeel van de Drentse boeren daarin. Trouwens, hoeveel historisch belang Stuurman ook mag hechten aan dit "voor Drente eervol verlopen militair incident" (Van Riel 1978, p. 24), hij zal toch ook moeten erkennen dat de geringe feodalisering van Drente een uitzondering vormde in Europa, een uitzondering evenals die van Holland bevorderd door een specifieke combinatie van geografisch isolement en "timing". Het was nu eenmaal, zoals de door Stuurman terecht aangehaalde Wichers toont, een structureel gegeven van de Europese samenleving dat de boeren in militaire confrontaties vrijwel altijd het onderspit dolven (1).

Te weinig aandacht voor boeren, voor klassenstrijd, voor gewelddadige onderdrukking en gewelddadig protest - hoewel Stuurman zelf ze nergens zo achter elkaar opsomt, zijn dit de geregeld terugkerende bezwaren tegen mijn beeld van Holland tijdens de Republiek. In één detail heeft hij zonder meer gelijk: 1787 hoort niet thuis in een rijtje jaartallen die tegenbewegingen tegen de oligarchisering aangeven. In de oorspronkelijke engelse tekst komt dit jaartal niet voor; ik moet het in een moment van afwezigheid hebben toegevoegd. Wat Stuurman verder opmerkt over de kwestie van "continuïteit" dan wel "breuken met het verleden" is op zichzelf heel wel verdedigbaar, maar het is nergens in strijd met mijn interpretatie, zodat de polemische toon wat misplaatst aandoet.

We raken hier een van de fundamentele misverstanden in Stuurman's kritiek. Hij heeft mijn artikel gelezen alsof daarin "continuïteit" een centraal begrip is, waaraan zelfs een verklarende betekenis wordt toegekend. Maar, zoals in het aan Norbert Elias ontleende motto en in de beide inleidende alinea's duidelijk staat aangegeven, de nadruk ligt juist geheel en al op het fundamentele gegeven van ontwikkelingen, veranderingen, processen. Voor zover er in deze processen "continuïteit" valt aan te wijzen is dit een *probleem* en niet, zoals vaak wordt aangenomen, iets vanzelfsprekends.

"Wij gebruiken dezelfde term, Nederlandse samenleving, zowel om een commercieel-agrarische samenleving uit de zeventiende eeuw als om de sterk geïndustrialiseerde samenleving van rond 1980 aan te duiden". In deze, de eerste zin van mijn artikel wordt een algemeen bekend, maar niettemin opmerkelijk feit geconstateerd, dat mutatis mutandis ook geldt voor andere nationale samenlevingen. Het leidt tot de overweging dat nationale samenlevingen niet in de eerste plaats te typeren zijn (zoals dikwijls gebeurt, vgl. Van Heerikhuizen 1980) aan de hand van bepaalde als constant veronderstelde structurele of culturele kenmerken, maar dat begrippen die naar lange-termijn verandingsprocessen verwijzen hiervoor eerder in aanmerking komen. Vandaar de keuze voor een ontwikkelingsperspectief: Nederland wordt hier gezien als een vele generaties omspannende sociale eenheid, die in de loop der tijden ingrijpende structurele veranderingen heeft ondergaan en zich toch als één en dezelfde samenleving laat beschrijven.

Veranderingen staan dus voorop, en niet, zoals Stuurman meent, "een essentiële continuïteit in de Nederlandse geschiedenis" (pp.702-703). Als ik bijvoorbeeld schrijf dat de verzuiling het best te beschouwen is als een fase in een proces van "integratieconflicten", dan bedoel ik daarmee niet dat de verzuiling "vanzelf ontstond uit de kenmerken van de Nederlandse politieke structuur van voor 1870" (Stuurman, p. 706), maar dat ze, zoals in de tekst duidelijk staat, resulteerde uit een strijd waarin bestaande confessionele bindingen werden gebruikt om nieuwe machtsconcentraties op te bouwen. Een ontwikkelingsperspectief hanteren

betekent niet: alles wat nieuw is reduceren tot een onderliggende constante factor die op geheimzinnige wijze essentieel gelijk blijft; het betekent wel: de veranderingen die optreden zien in het licht van, en als een vervolg op, eerdere veranderingen. Het lijkt me heel moeilijk verzuiling op een andere manier te verklaren (2).

Wie een meer dan oppervlakkige kennis heeft van het werk van Elias weet dat "continuïteit" daarin nooit iets vanzelfsprekends is. Ik herinner slechts aan de passages in *Über den Prozess der Zivilisation* over de heropleving van het geldverkeer in de Middeleeuwen (Elias 1969, II, pp. 61-63), waarin de vraag naar de continuïteit, naar het voortdurende gebruik van geld in bepaalde enclaves, nadrukkelijk ondergeschikt wordt gemaakt - niet aan een abstracte tegenpool "discontinuïteit" maar aan het probleem: van welke maatschappelijke *veranderingen* was het herlevende geldverkeer een functie? Zo heb ik ook voor de Nederlandse ontwikkeling bewust afgezien van het werken met de tegenstelling "continuïteit - discontinuïteit", wat echter niet weg neemt dat deze ontwikkeling allerlei schakels van continuïteit vertoont. Het aanwijzen van deze schakels komt neer op het stellen van evenzovele diagnoses; vervolgens komt het er op aan hiervoor verklaringen te vinden. Deze dienen we niet te zoeken in een of andere gelijkblijvende substantie (dat zou zijn een pogen "het onverklaarde te verklaren door het onverklaarbare"), maar in de steeds veranderende Nederlandse figuratie zelf. Een van de eerste aspecten om daarbij te betrekken is de positie van Nederland in West-Europa, als een klein, meestal welvarend land, waarvan de regerende elites op ieder niveau - nationaal, regionaal, lokaal - zich typisch in een "twee-fronten-positie" bevinden, in een precaire machtsbalans met groeperingen die tot een groter of een minder groot machtsbereik toegang hebben dan zijzelf. Het onderzoeken van deze machtsbalansen is een van de belangrijkste uitdagingen voor het sociologisch onderzoek.

Dit brengt mij op een ander, niet minder fundamenteel misverstand. De algemene visie op de Europese ontwikkeling die in *Über den Prozess der Zivilisa-*

tion en Elias' andere geschriften naar voren komt is verre van liefelijk. Mijn artikel over Nederland sluit hier bij aan. Maar bij herlezing vind ik, mede op grond van de kritiek van Stuurman, dat het dit te impliciet doet en te gemakkelijk heenloopt over de problemen van geweldpleging en geweldbeheersing in de - nogmaals, relatief - zo weinig door intern politiek geweld geschokte Nederlandse samenleving. Er staat bijvoorbeeld wel dat het om de structuur van de Nederlandse Republiek te begrijpen noodzakelijk is te zien hoe de regerende elites zich, in onderlinge wedijver met elkaar, als heersende groep wisten te handhaven, tegenover buitenlandse regeringen en tegenover hun eigen onderdanen, maar deze gedachte wordt nauwelijks uitgewerkt. Hoe de adel de plattelandsbevolking en het patriciaat "het gemeen in onze steden" er onder hield, is een onderwerp dat maar af en toe even wordt aangestipt. Deze onderbelichting van de machtsstrijd tussen hoog en laag vloeit evenwel niet noodzakelijkerwijs voort uit het gehanteerde perspectief.

Stuurman echter schijnt te menen van wel. Hij volgt hierbij een wijd verbreid stereotyp omtrent de sociologie van Elias. Sleutelbegrippen als "ongeplande processen" en "interdependentie" hebben herhaaldelijk protest ontlokt vooral aan marxistische critici, die menen dat deze begrippen de fundamentele gegevens van klassenstrijd en gewelddadige onderdrukking verdoezelen. Dit is echter allerminst het geval. Zoals Anton Blok onlangs nog in een interview opmerkte (Zwier en Kuiper 1980), ligt het bijzondere van het werk van Elias voor een niet gering deel juist daarin dat het de problemen van geweldpleging en geweldbeheersing als centrale problemen van het samenleven behandelt. "Ong geplande processen" en "interdependentie" zijn alleen begrippen van een grotere reikwijdte dan "klassenstrijd"; de door Marx geanalyseerde klassenstrijd is in zijn lange-termijn ontwikkeling een voorbeeld van een ongepland proces, resulterend uit de min of meer geplande handelingen van ongewild interdependente individuen en groepen.

Omdat Stuurman maatschappelijke ontwikkelingen primair bepaald acht door een tweezijdige klassen-

strijd heeft hij weinig waardering voor mijn bespreking van de ontwikkelingen in de hiërarchie van de Nederlandse samenleving aan de hand van Van Hamelsvelt's indeling in standen. Voorbijgaand aan de vele interessante aanknopingspunten - al was het maar Van Hamelsvelt's sombere voorspelling in 1791 "dat men dra in Nederland niet meer dan twee standen zal kunnen tellen"-begeeft Stuurman zich vooral waar hij het over de negentiende eeuw heeft weer in een schijnpolemie met kritisch klinkende opmerkingen die over het algemeen heel wel in het door mij geschetste beeld passen. Hij slaat daarbij soms wel erg ver door in het dichotomiseren van de klassentegenstellingen, zo ver zelfs dat hij zelf er voor terugdeinst de consequenties te trekken uit de redeneringen die hij opzet en zich gedwongen ziet tot de erkenning: "Dit dichotome beeld van de klassenverhoudingen was in feite gebaseerd op de politieke structuur, de werkelijke sociale structuur was uiteraard ingewikkelder" (p. 706), een orakelachtige uitspraak die de lezer laat zitten met de vraag of "politiek" dan niet "werkelijk" is.

Dit betreft dan de periode 1850-1870. Vervolgens behandelt Stuurman de tijd van de "sociale kwestie", die hij met enkele goed gekozen citaten weet te kenschetsen als een "pre-revolutionnaire situatie", waarna hij echter weer haastig moet bijdraaien, hetgeen hij doet door kwasi-polemisch te verklaren: "maar men krijgt een scheef beeld van het historisch proces als men niet ziet dat dit (het uitblijven van een revolutie, J.G.) het resultaat was van *de veranderende krachtsverhoudingen tussen de klassen*, en *niet* van een abstracte compromisneiging van de dominante klassen" (p. 707). Tot wie zijn deze vermanende woorden eigenlijk gericht? Ik vermoed dat Stuurman hier in de war is geraakt zowel door zijn neiging om in of-of termen te denken als door zijn misvatting dat voor mij "continuïteit" een verklarende waarde zou hebben. Hij ziet de door mij gesignaleerde "compromisneigingen" als een constante, in plaats van ze te herkennen als een aspect *van* de machtsverhoudingen, dat met de machtsverhoudingen mee verandert. (De compromisneigingen "abstract" te noemen, in tegenstelling tot "klasseverhoudingen", die dan kennelijk "con-

creet" zijn is weer een voorbeeld van onzorgvuldig retorisch taalgebruik, zoals er in Stuurman's stuk meer te vinden zijn.)

Een zelfde soort misverstand speelt hem parten in de laatste zin van zijn kritiek op mijn artikel. Nadat hij eerder (p. 694) mijn bewering dat Nederland moet worden gezien binnen grotere figuraties als een *Binsenwahrheit* heeft afgedaan, meent hij er tot slot op te moeten wijzen dat de betekenis van de internationale context "intussen wel de these van de continuïteit van de interne verhoudingen relativeert: deze laatste zouden *op zichzelf* waarschijnlijk in een aantal gevallen tot scherpe botsingen geleid hebben, ware het niet dat de internationale verhoudingen, zoals bijvoorbeeld in 1848, het probleem 'oplostent'" (p. 708). Ook hier treft een onbegrip voor de toch zo vanzelfsprekende samenhang - voor het feit dat de continue invloeden van de grotere figuratie een structureel kenmerk *van* de Nederlandse samenleving zijn.

Deze samenhangen zijn zo evident dat eigenlijk niemand ze over het hoofd kan zien. Als Stuurman dit toch lijkt te doen, kan dat bijna alleen maar komen doordat hij er opvattingen over sociaal-wetenschappelijke theorie op na houdt die hem niet toestaan het inzicht in zulke samenhangen als van theoretisch belang te erkennen. Voor zover hij beschikt over een "theoretisch kader" is dat kennelijk te beperkt om samenhangen van deze aard op te merken en te verwerken.

Laat ik daarom tot slot nog even terugkomen op zijn verwijt dat in de sociologie van Elias een "theoretisch kader" ontbreekt. Ton Zwaan gaat hier elders in dit nummer uitvoeriger op in; ik beperk me tot enkele opmerkingen die direct te maken hebben met Stuurman's kritiek op mijn artikel. Stuurman citeert daaruit een passage waarin ik wijs op de lange-termijn trend van toenemende interdependentie en opmerk dat vele processen, van de opkomst van het kapitalisme en de industrialisering tot de bureaucratisering en de staatsvorming, kunnen worden beschouwd als aspecten van deze algemene trend. Stuurman commentarieert deze passage als volgt:

"Niemand zal de juistheid van deze mededelingen betwisten. Maar van *theorie* kan men hier toch moeilijk spreken; het is eerder zo dat het *bestaan* van een bepaalde tendens in zeer abstract-sociologische termen wordt geformuleerd: alles hangt met alles samen, en wel in toenemende mate; nogmaals, het is ongetwijfeld waar, maar de uitspraak is zo algemeen gehouden dat haast iedere historisch-sociologische theorie erin zou passen" (p. 693).

Dit is een curieus commentaar. Neem alleen al de slotzin: ligt het niet meer voor de hand dat een uitspraak in een theorie zou passen dan andersom? En waarom zou het tegen een generaliserend inzicht pleiten, als het met meerdere historisch-sociologische theorieën in overeenstemming is? Moet dan een steeds toenemende proliferatie van onverenigbare theorieën met elkaar uitsluitende uitspraken ons doel zijn?

Het meest opvallende aan Stuurman's commentaar is echter de achteloze manier waarop hij de stelling over toenemende interdependentie zonder meer als juist accepteert. Hij schijnt het de gewoonste zaak van de wereld te vinden dat het mogelijk is maatschappelijke ontwikkelingen over een aantal eeuwen te signaleren en op zodanige wijze in enkele zinnen samen te vatten dat "niemand de juistheid van deze mededelingen zal betwisten". Deze kwasi-nuchtere reactie geeft blijk van een verbazend onvermogen tot verwondering, tot het herkennen van problemen, tot wat Mills bedoelde met "sociologische verbeeldingskracht". Als er inderdaad een zo grote consensus bestaat als Stuurman hier veronderstelt (iets dat ik waag te betwijfelen) dan is dat toch eigenlijk heel opmerkelijk, en het zegt iets niet alleen over de maatschappelijke ontwikkelingen in kwestie, maar ook over onze kennis, die het kenmerklijk mogelijk maakt diagnoses van zeer grote reikwijdte te stellen en daarover overeenstemming te bereiken.

Er zijn in de studie van historische processen verschillende standpunten te onderscheiden. Ten eerste is er de vraag of dergelijke processen op lange termijn wel of geen structuur vertonen, zodat het wel of niet verantwoord is te spreken van ontwikkelingen in een bepaalde richting. Door "het

bestaan van een bepaalde tendens" zonder meer te erkennen aanvaardt Stuurman, mijns inziens terecht, het eerste standpunt. Vervolgens doen zich dan *grosso modo* weer twee tegengestelde opvattingen voor. Volgens de ene opvatting is een verklaring pas compleet als ze de specifieke "oorzaken" of "factoren" aanwijst, die een gegeven ontwikkeling bepalen. Volgens de andere opvatting bestaat verklaren in het aantonen van samenhangen, waarin misschien wel bepaalde ontwikkelingsregelmatigheden (zoals het concurrentie- en het monopolie-mechanisme) kunnen worden herkend, zonder dat er echter aan enkele "factoren" (zoals "economische" of "politieke") een beslissend gewicht kan worden toegeschreven.

In deze diametrale opstelling lijkt de eerste opvatting de meest aantrekkelijke: hoeveel prettiger zou het niet zijn als we in staat waren *de* factoren aan te wijzen die maatschappelijke ontwikkelingen bepalen, in plaats van alleen maar op telkens weer nieuwe samenhangen te stoten. De tweede opvatting lijkt echter meer in overeenstemming met de werkelijkheid te zijn, en is daarom toch te verkiezen. Helaas ziet Stuurman in deze tweede opvatting niet veel meer dan een "alles-hangt-met-alles-samen" perspectief. Hij aanvaardt "interdependentie" als een vanzelfsprekend gegeven, maar verzuimt er enkele voor de hand liggende theoretische implicaties aan te verbinden - implicaties die wijzen in de richting van "reikwijdte" als een niet te onderschatten criterium in de sociaal-wetenschappelijke theorievorming. Kort gezegd: naarmate meer waarneembare feiten op belangrijke wijze met elkaar blijken samen te hangen, zullen de theorieën ter verklaring van deze feiten een grotere reikwijdte dienen te hebben. Er is een direkt verband tussen maatschappelijke interdependentie en reikwijdte in de sociaal-wetenschappelijke theorievorming.

Dat Stuurman met dit soort overwegingen in het geheel geen rekening houdt blijkt uit hetgeen hij schrijft over de begrippen "economie" en "politiek". Hij acht het van wezenlijk belang "het analytische onderscheid" tussen deze beide begrippen te bepalen. Doen we dit niet, dan dreigen we te vervallen in "een *sociologisering* van de economische

verhoudingen, waardoor de eigen autonomie van economische verschijnselen (...) niet meer gethematiseerd kan worden. Het *probleem* van de verhouding tussen economie en politiek kan op die manier niet eens gesteld, laat staan opgelost (!) worden" (p. 695).

Het woord sociologisering wordt door Stuurman gecureiveerd, alsof het iets vanzelfsprekend verwerpelijk inhoudt. Maar wat is er zo erg aan om vast te stellen dat "economische verschijnselen" niets anders zijn dan *sociale* feiten, en "de economie" niets anders dan een aspect van de samenleving? Heeft niet reeds Karl Marx ons tot dit inzicht aangespoord? Er is veel voor te zeggen dat een effectieve kritiek op de beperkingen van de wetenschap der economie de vorm zou moeten aannemen van een grondige en consequente sociologisering. Daarbij zou waarschijnlijk al snel blijken dat de zogenaamde "eigen autonomie van economische verschijnselen" niet meer is dan een "relatieve autonomie".

Ook houdt zo'n sociologisering een nader onderzoek in naar het begrip "economie" zelf als een sociale categorie, die is opgekomen in een specifieke maatschappelijke constellatie en verbonden is met zeer bepaalde sociale verhoudingen en machtsbalansen. Bij Stuurman lijken "economie" en "politiek" beide universele, aan geen specifieke tijd of plaats gebonden categorieën. Zo alleen is zijn verwachting te verklaren dat "het probleem van de verhouding tussen economie en politiek" genoegzaam zou kunnen worden "opgelost". Stuurman erkent dat deze *verhouding* aan veranderingen onderhevig is; maar, zo stelt hij, deze veranderingen laten zich pas onderzoeken als men het analytische onderscheid tussen politiek en economie weet te maken. Niet alleen laat hij in het midden wat dit onderscheid dan wel precies mag zijn, hij suggereert ook dat we met twee categorieën te maken hebben, waartussen de verhouding wel verandert, maar die desondanks zelf niet veranderen. Dit laatste lijkt me onmogelijk vol te houden; het is een voorbeeld van de wijd verbreide denkwijze, waar Elias zich herhaaldelijk tegen heeft gekeerd, volgens welke de veranderende sociale werkelijkheid alleen te

begrijpen zou zijn door haar te reduceren tot een stel niet veranderende elementen.

Om nog één keer op mijn stuk in *Symposion* terug te komen: ik ben me er van bewust dat het op vele punten voor verbetering vatbaar is. Het zou, met behoud van de vergelijkende opzet, een scherpere indruk moeten geven van de interne strijd en onderdrukking. Ook zou de betoogtrant strakker en systematischer, iets minder meanderend kunnen zijn. Dit laatste veronderstelt wel een ferme greep op de problemen verbonden aan een lange-termijn ontwikkelingsperspectief. Ik heb in mijn stuk niet de illusie willen wekken over een hechter theoretisch kader met een grotere verklaringskracht te beschikken dan ik waar kon maken. Stuurman's bijdrage heeft mij er echter niet van kunnen overtuigen dat hij al zo veel verder gevorderd is in het hanteren van een sociologisch perspectief waarin een veelheid aan maatschappelijke samenhangen op een theoretisch zinvolle manier zichtbaar gemaakt kan worden.

Noten

1. Het is de Drentenaren onder leiding van Rudolf van Coevorden op 28 juli 1227 door een voor hen gelukkige samenloop van omstandigheden gelukt het leger van hun landsheer de bisschop van Utrecht verpletterend te verslaan. Dit wapenfeit was echter eenmalig; bisschoppelijke expedities in de jaren na 1227 ontmoetten aanmerkelijk minder tegenstand. Zie ook Dieperink 1953 en Overdiep 1977.
2. Stuurman vergist zich dat ik mijn opmerkingen over verzuiling "in navolging van Lijphart" maak. Bij iets zorgvuldiger lezing, en misschien ook bij wat betere vertrouwdheid met ons beider opvattingen, zou hij hebben gezien dat ik een andere interpretatie geef waarin Lijphart's beeld van "buitengewoon diepe sociale kloven" wordt afgezwakt. Het achterliggende model vertoont meer overeenkomst met *Dutch Society* (Goudsblom 1967) dan met *The Politics of Accomodation* (Lijphart 1968); in *Dutch Society* ligt een sterkere nadruk op het klassenaspect van de verzuiling.

Aangehaalde literatuur

- Cate, C.L. ten
1975 *Tot glorie der gerechtigheid. De geschiedenis van het brandmerken als lijfstraf in Nederland*. Amsterdam: Wetenschappelijke Uitgeverij.
- Dieperink, F.H.J.
1953 "De Drentse opstand tegen het bisschoppelijke gezag in 1227", in: F.H.J. Dieperink, D. Th. Enklaar en W. Jappe Alberts, red., *Studiën betreffende de geschiedenis van Oost-Nederland van de dertiende tot de vijftiende eeuw*. Groningen: Wolters, pp. 1-36.
- Elias, Norbert
1969 *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. 2 delen. 2e dr., Bern: Francke.
- Goudsblom, Johan
1967 *Dutch Society*. New York: Random House.
- Heerikhuizen, Bart van
1980 "Sociologen in de jaren dertig en veertig over het Nederlandse volkskarakter", *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, VI, pp. 643-675.
- Huizinga, J.
1978 *Erasmus*. 6e dr., Rotterdam: Ad. Donker.
- Lijphart, Arend
1968 *The Politics of Accomodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley: University of California Press.
- Overdiep, G.
1977 *De slag bij Ane*. Peize: Huis Ter Hansouwe.
- Riel, H. van
1978 "Herdenking van de slag bij Ane 1227", in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak*. 95e jaar. Assen: Van Gorcum, pp. 7-25.
- Sas, N.C.F. van
1980 "Geschiedenis als samenzwering", *Theoretische Geschiedenis*, VII, pp. 9-17.
- Wertheim, W.F. en A.H. Wertheim-Gijse Weenink
1976 *Burgers in verzet tegen regenten-heerschappij. Onrust in Sticht en Oversticht 1703-1706*. Amsterdam: Van Gennep.
- Zwier, Gerrit Jan en Yme Kuiper
1980 Interview met Anton Blok, *NRC-Handelsblad*, 26-7-1980.